



Василь ЛУЦИК,
доцент кафедри
кримінального процесу та криміналістики
Львівського національного університету
імені Івана Франка,
кандидат юридичних наук

ІНСТИТУТ ПОВЕРНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ ПРОКУРОРУ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Ключові слова: прокурор; попередній розгляд справи суддею; повернення кримінальної справи прокурору; проект КПК України; обвинувальний висновок.

З метою розширення змагальних засад кримінального судочинства, посилення гарантій правосуддя та прав і законних інтересів осіб, які беруть у ньому участь, законодавцем в ході «малої» судової реформи було запроваджено інститут повернення суддею кримінальної справи прокурору зі стадії попереднього розгляду справи суддею в Кримінально-процесуальному кодексі України (КПК України) 2001 року.

Особливої актуальності ця процедура набуває після прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України, яким ліквідовано інститут повернення кримінальної справи на додаткове розслідування і залишено винятково повернення кримінальної справи прокурору. З огляду на це метою нашого дослідження є спроба теоретичного осмислення ефективності функціонування інституту повернення кримінальної справи прокурору у світлі прийняття нового КПК України.

Проведемо короткий аналіз вказаного інституту в сучасних умовах та окреслимо перспективи його реформування на основі розроблених проектів КПК України. Відповідно до ст. 249-1 чинного КПК України кримінальна справа повертається прокурору у разі виявлення суддею порушень вимог статей 228–232 КПК України. Як впливає зі змісту цих статей, зазначені порушення пов'язані із недотриманням процесуальної форми при складанні та затвердженні обвинувального висновку, вивченні та направленні прокурором кримінальної справи до суду.

Варто також звернути увагу на те, що ст. 249-1 КПК України передбачено: у разі порушення прокурором вимог статей 228–242 КПК України суд повертає справу прокурору. Однак ч. 1 ст. 231 КПК України закріплює норму, згідно з якою у разі необхідності змінити обвинувачення на більш тяжке або таке, що істотно змінює пред'явлене обвинувачення за фактичними обставинами, прокурор повертає справу слідчому для додаткового розслідування і пред'явлення нового обвинувачення. Виходячи зі змісту ст. 246 КПК України, суд не вправі за власною ініціативою повернути справу на додаткове розслідування для погіршення становища обвинуваченого. Водночас, як випливає з положень закону, він може це зробити при поверненні справи прокурору, оскільки закон не вимагає наявності клопотань сторін для повернення справи прокурору, а ст. 231 КПК України прямо встановлює цю можливість. Законодавець, закріпивши дане повноваження суду, не врахував того, що при поверненні кримінальної справи прокурору зі стадії попереднього розгляду з підстав, передбачених ст. 231 КПК України, суд буде виконувати невластиву йому обвинувальну функцію. Потрібно також урахувати, що відповідно до ч. 2 ст. 246 КПК України за клопотанням прокурора, потерпілого чи його представника суддя може повернути справу на додаткове розслідування й у разі наявності підстав для кваліфікації дій обвинуваченого за статтею Кримінального кодексу України, яка передбачає відповідальність за більш тяжкий

злочин, чи для пред'явлення йому обвинувачення, яке до цього не було пред'явлено. Тобто з наведеного можна зробити висновок, що у разі наявності підстав для зміни обвинувачення на більш тяжке або таке, що істотно змінює пред'явлене обвинувачення за фактичними обставинами, кримінальну справу слід повертати на додаткове розслідування, а не прокурору.

Оскільки законом не встановлено строк, упродовж якого прокурор зобов'язаний усунути виявлені суддею порушення та повторно направити до суду кримінальну справу, повернуту в порядку ст. 249-1 КПК України, прокурор має можливість, керуючись ст. 229 КПК України, повернути справу слідчому для проведення додаткового розслідування, після завершення якого знову направити кримінальну справу до суду.

Інститути повернення кримінальної справи прокурору і на додаткове розслідування хоча й відрізняються за своїм процесуальним змістом, однак мають деякі подібні риси, що призводить на практиці до їх підміни. Зокрема, у ході реалізації цих двох процесуальних інститутів справа повертається судом на більш ранній етап провадження. Однак у цьому випадку повернення справи на додаткове розслідування має на меті продовження дослідження обставин справи, які не були або були неповно встановлені при первісному розслідуванні, а повернення справ прокурору покликане усунути конкретні недоліки, виявлені судом при вивченні справи, для виправлення яких не потрібно проводити додаткових слідчих дій.

Запроваджуючи інститут повернення кримінальної справи прокурору, законодавець закріпив його регулювання в чинному законодавстві досить фрагментарно. Зокрема, відповідно до ст. 249-1 КПК України суддя своєю постановою повертає справу прокурору у разі, якщо останнім були суттєво порушені вимоги статей 228–232 Кримінально-процесуального кодексу України, для усунення виявлених порушень. Тобто, як вбачається зі змісту цієї норми, підстави, за наявності яких суддя зобов'язаний повернути справу прокурору, мали б бути викладені у статтях 228–232 КПК України. Однак у вказаних вище статтях вичерпного та конкретного переліку підстав для повернення

справи прокурору ми не знайдемо. Ці статті включені до Глави 21 КПК України «Нагляд прокурора за виконанням законів органами дізнання і досудового слідства» і, відповідно, регламентують діяльність прокурора зі здійснення прокурорського нагляду за дотриманням законодавства при проведенні дізнання та досудового слідства.

Законодавство більшості країн, де існує інститут повернення кримінальної справи прокурору, встановлює для цієї процедури вичерпний перелік підстав, який не підлягає розширювальному тлумаченню.

Український же законодавець, використовуючи оціночну норму, а саме – «*суттєві порушення*», для визначення випадків, у яких можливе повернення справи прокурору, тим самим створює неоднозначність та неконкретизованість підстав для застосування цього інституту, оскільки виникає цілком слушне запитання: які саме суттєві порушення вимог статей 228–232 КПК України будуть вважатись підставами для повернення справи прокурору?

Наявність проблем у застосуванні цього інституту передусім зумовлена *невизначеністю підстав* для повернення кримінальної справи прокурору, відсутністю вичерпного переліку випадків, за наявності яких суд зобов'язаний повернути справу прокурору, як це вирішено в кримінально-процесуальних кодексах Російської Федерації, Польщі, Азербайджану та інших країн. Такий стан справ призводить до неоднозначного застосування інституту повернення кримінальної справи прокурору на практиці, можливих зловживань з боку прокурорів та суддів і затягування розгляду кримінальних справ.

Разом з тим, проаналізувавши статті 228–232 КПК України, можна дійти висновку, що чинний КПК України закріплює такі підстави повернення кримінальної справи прокурору:

- невідповідність форми і змісту обвинувального висновку вимогам кримінально-процесуального закону або незатвердження його прокурором;

- явна невідповідність обвинувачення, викладеного у постанові про притягнення як обвинуваченого, тому обвинуваченню, яке викладене в обвинувальному висновку.

Втім, ці дві підстави фактично становлять одну, а саме *невідповідність обвинувального*

висновку встановленим процесуальним вимогам. Відтак, аналізуючи законодавчі норми, що безпосередньо регламентують інститут повернення кримінальної справи прокурору, ми виявили лише одну підставу повернення кримінальної справи прокурору – невідповідність обвинувального висновку встановленим процесуальним вимогам.

Проте вказаною підставою перелік випадків повернення справи прокурору не вичерпується. Зокрема, чинний КПК України прямо передбачає ще одну підставу повернення кримінальної справи прокурору – невідповідність постанови про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру встановленим процесуальним вимогам.

Тепер зупинимось на аналізі правового регулювання інституту повернення кримінальної справи прокурору у проектах Кримінально-процесуального кодексу України, розроблених за останні п'ять років.

Аналізуючи проект Кримінально-процесуального кодексу України № 1233 від 13 грудня 2007 року, внесений народними депутатами України В.Р. Мойсиком, І.В. Вернидубовим, С.В. Ківаловим, Ю.А. Кармазіним [1], доходимо висновку, що повернути кримінальну справу прокурору можна як зі стадії попереднього розгляду, так і судового розгляду.

Згідно з цим проектом можна виділити такі підстави повернення справи прокурору:

1) невідповідність обвинувального висновку встановленим процесуальним вимогам або його відсутність у матеріалах справи;

2) невручення прокурором копії обвинувального висновку обвинуваченому;

3) порушення слідчим прав учасників процесу на ознайомлення з матеріалами справи.

За наявності таких підстав кримінальна справа повертається прокурору і суддя зобов'язує його протягом п'яти днів забезпечити усунення допущених порушень. Стосовно перших двох підстав ще можна погодитись, що такі порушення можна усунути в п'ятиденний строк. Але ознайомити учасників процесу із матеріалами кримінальної справи, вирішити їх клопотання, за необхідності провести додаткові слідчі дії протягом п'яти днів видається нереальним.

Ще одну підставу повернення кримінальної справи прокурору зі стадії попереднього розгляду справи суддею автори закріпили в ч. 1 ст. 327 проекту КПК України. Зокрема, коли неосудність особи на момент вчинення суспільно небезпечного діяння або злочину не встановлено, а так само в разі одужання особи, у якої після вчинення злочину виник психічний розлад, суд повертає справу прокурору. Справу також повертають прокурору, якщо після вчинення злочину в особи настав тимчасовий розлад психічної діяльності, який має нестійкий характер, і вона через певний час зможе нести кримінальну відповідальність за свої дії. При цьому строк додаткового розслідування встановлюється постановою прокурора, який здійснює нагляд за додержанням законів при розслідуванні даної справи, у межах одного місяця з моменту прийняття справи до провадження, подальше продовження зазначеного строку провадиться на загальних підставах. Вважаємо закріплення такої підстави не досить обґрунтованим, оскільки фактично зроблено спробу поєднати в одному правовому інституті елементи двох – повернення прокурору та повернення на додаткове розслідування, що суперечить концепції даного проекту, який повністю відмовився від інституту повернення кримінальної справи на додаткове розслідування.

Аналогічні підстави повернення кримінальної справи прокурору закріплені і зі стадії судового розгляду. Повернення справи прокурору з цієї стадії, на нашу думку, не видається доцільним з мотивів процесуальної економії, оскільки не буде забезпечуватися право обвинуваченого на швидкий її розгляд судом, а виявлені в ході судового розгляду недоліки не будуть усунуті терміново.

У проекті Кримінально-процесуального кодексу України від 11 вересня 2008 року, який розроблено Національною комісією зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права [2], передбачено, що відповідно до ст. 310 цього проекту суд постановляє ухвалу про повернення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру державному обвинувачу, якщо вони не

відповідають вимогам Кодексу. Згідно з ч. 3 ст. 309 цього законопроекту у разі встановлення невідповідності кримінального провадження суд повертає справу державному обвинувачу. Таким чином, автори проекту фактично визначили дві підстави повернення справи прокурору, а саме: невідповідність підсумкових документів досудового розслідування встановленим процесуальним вимогам і порушення правил підсудності.

Не зовсім виправданим видається повернення справи прокурору з суду у зв'язку з порушенням підсудності. У таких випадках, можливо, більш доцільно залишити існуючий порядок зміни підсудності справи, яка вже знаходиться в суді. Також автори проекту не визначили строк, протягом якого прокурор зобов'язаний усунути виявлені порушення, процесуальний порядок повторного направлення кримінальної справи до суду, невинувачено не зазначено таку підставу, як невручення прокурором копії обвинувального акта обвинуваченому та його захиснику.

Яким же чином відбувається реалізація норм даного інституту у новому КПК України [3]? Відповідно до ч. 3 ст. 314 нового КПК України у підготовчому судовому засіданні суд має право прийняти рішення – повернути обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам цього Кодексу.

Запровадження вказаної норми фактично нівелює застосування інституту повернення кримінальної справи прокурору, оскільки знову породжує правову невизначеність щодо строків приведення ним процесуальних актів у відповідність до вимог кримінально-процесуальної форми, можливих слідчих та процесуальних дій у повернутій кримінальній справі.

Більш детально розглянемо ті вимоги, які новий КПК України встановлює до обвинувального акта і недотримання яких може слугувати підставою повернення справи прокурору. Відповідно до ч. 2 ст. 291 цього Кодексу обвинувальний акт повинен містити такі відомості: 1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;

2) анкетні відомості кожного обвинуваченого (прізвище, ім'я, по батькові, дату та місце народження, місце проживання, громадянство); 3) анкетні відомості кожного потерпілого (прізвище, ім'я, по батькові, дату та місце народження, місце проживання, громадянство); 4) прізвище, ім'я, по батькові та посада, яку обіймають слідчий, прокурор; 5) виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення; 6) обставини, які обтяжують чи пом'якшують покарання; 7) розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; 8) розмір витрат на залучення експерта (у разі проведення експертизи під час досудового розслідування); 9) дату та місце його складення і затвердження.

З огляду на зазначені положення законодавець відмовився від закріплення структури обвинувального акта у КПК України. На наш погляд, такий підхід має право на існування, оскільки наявна в чинному КПК України двочленна структура обвинувального акта давно і обґрунтовано зазнала критики науковців [4, 13; 5, 13]. Крім того, законодавче закріплення структури обвинувального акта відсутнє також у Кримінально-процесуальному кодексі Російської Федерації. Російська правозастосовна практика виробила наступні вимоги до структури обвинувального висновку: вступна, описово-мотивувальна, резолютивна частина та додатки [6, 117]. Вважаємо, що така структура може бути апробована і в Україні. Обвинувальний висновок повинен також відповідати і тим вимогам, що прямо не сформульовані в кримінально-процесуальному законі як спеціальні, однак впливають із загальних принципів кримінального процесу. До таких належать вимоги повноти, всебічності та об'єктивності [7, 53]. Підсумовуючи, можна зробити висновок: наведений у ст. 291 КПК України перелік відомостей, що повинні міститися в обвинувальному акті, є цілком достатнім та обґрунтованим.

Певні застереження викликає норма, закріплена у ч. 1 ст. 292 нового КПК України,

згідно з якою клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру, крім відомостей, передбачених для обвинувального висновку, повинно містити інформацію про захід виховного характеру, який пропонується застосувати. На нашу думку, закріплення такої пропозиції буде обмежувати незалежність суду під час розгляду цієї категорії справ, а також звужить можливість державного обвинувача просити про застосування іншого примусового заходу виховного характеру під час судового розгляду.

Непослідовною також видається позиція законодавця щодо обмеження підстав для повернення кримінальної справи прокурору лише невідповідністю процесуальних актів вимогам закону. У ст. 293 нового КПК України закріплено обов'язок прокурора одночасно із переданням обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру до суду *під розписку надати копії відповідного документа та реєстру матеріалів досудового розслідування* підозрюваному та його захиснику, законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру. Постає логічне запитання: як має діяти суд у випадку, коли під час підготовчого провадження він встановив, що ці документи не було вручено зацікавленим особам? Виходячи із буквального тлумачення ст. 314 нового КПК України, суддя може прийняти рішення винятково про призначення судового розгляду кримінальної справи на підставі п. 5 ч. 3 ст. 314 нового КПК України, тим самим порушуючи право учасників процесу на належний та ефективний захист своїх прав, якого вони позбавлені у зв'язку з неотриманням копій відповідних документів.

Суть такого порушення об'єктивно пов'язана з тим, що, своєчасно не отримавши копію обвинувального акта, підозрюваний позбавлений можливості:

- ретельно підготуватися до судового засідання, в ході якого крім інших питань буде вирішуватись питання про достатність підстав для призначення справи до судового розгляду;

- реально оцінити докази, зібрані стороною обвинувачення в інкримінованих

йому злочинних діяннях, в їх систематизованому і послідовному викладенні;

- суб'єктивно визначити допустимість, належність, об'єктивність та достатність доказів для обґрунтування підсумкових висновків, сформульованих стороною обвинувачення в обвинувальному висновку;

- «повною мірою реалізувати своє право на захист від пред'явленого обвинувачення шляхом заявлення відповідних клопотань, спрямованих на захист своїх законних інтересів у стадії попереднього розгляду справи суддею» [8, 108].

Саме на основі об'єктивного та систематичного аналізу змісту обвинувального висновку обвинувачений і його захисник можуть остаточно визначити оптимальну, найбільш ефективну форму захисту своїх законних інтересів під час судового розгляду кримінальної справи.

А тому цілком обґрунтованим видається законодавче закріплення такої *підстави повернення кримінальної справи прокурору, як невручення останнім копії обвинувального акта*, клопотання про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру та реєстру матеріалів досудового розслідування підозрюваному і його захиснику, законному представнику й захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру.

Однак найбільшою проблемою правового регулювання інституту повернення кримінальної справи прокурору у новому КПК України видається невстановлення строку, протягом якого прокурор зобов'язаний усунути порушення, виявлені судом, а також відсутність законодавчо закріпленого обов'язку повернути кримінальну справу, направлену прокурору, до суду. Законодавче встановлення строку для усунення недоліків буде дисциплінувати прокурора і сприятиме реалізації таких принципів кримінального процесу, як законність та змагальність сторін. Як слушно зазначає О.Р. Михайленко, «встановлення й чітке дотримання процесуальних строків сприяють усуненню тяганини і зволікання» [9, 60].

Стисло проаналізувавши перспективи законодавчого регулювання інституту повернення кримінальної справи прокурору,

можна дійти висновку, що із кожним новим проектом КПК України його нормативне закріплення звучувалося, а це створює загрозу, що з прийняттям нового КПК України цей інститут на практиці фактично підмінятиме ліквідоване у проекті повернення кримінальної справи на додаткове розслідування, що призведе до численних зловживань органами досудового розслідування, затягування розгляду кримінальних справ, порушення

прав та законних інтересів учасників процесу.

Вирішити ситуацію, що склалася, можна за допомогою чіткої формалізації підстав повернення кримінальної справи прокурору, встановлення визначених строків усунення ним виявлених судом недоліків та законодавчого закріплення обов'язку прокурора негайно направити справу до суду після усунення виявлених недоліків.

Список використаних джерел:

1. Проект Кримінально-процесуального кодексу України від 13 грудня 2007 року № 1233, внесений народними депутатами України Мойсиком В.Р., Вернидубовим І.В., Ківаловим С.В., Кармазіним Ю.А. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=31115
2. Проект Кримінально-процесуального кодексу України від 11 вересня 2008 року, розроблений Національною комісією зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/projectCriminalCodex>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 37. – Ст. 1370.
4. Гришин Ю.О. Закінчення досудового слідства зі складанням обвинувального акта: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес; криміналістика; судова експертиза» / Ю.О. Гришин. – Х., 2000. – 19 с.
5. Питерцев С.К. Составление обвинительного заключения / Питерцев С.К. – СПб: РИО Генеральной прокуратуры РФ, 1998. – 68 с.
6. Гумеров Т.А. Обвинительное заключение: правовая природа, содержание, процессуальные последствия: моногр. / Гумеров Т.А. - М.: Юрлитинформ, 2011. – 216 с.
7. Якуб М.Л. Процессуальная форма в советском уголовном судопроизводстве / Якуб М.Л. – М., 1981. – 144 с.
8. Юнусов А.А. Институт возвращения уголовного дела прокурору в системе положений и норм уголовного судопроизводства России: учеб. пособие / Юнусов А.А.; [под общ. ред. Н.Н. Ковтуна]. – Нижнекамск: Издательство НМИ, 2005. – 177 с.
9. Михайленко О. Сутність та проблемність часових параметрів у кримінальному процесі / О. Михайленко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2008. – № 2. – С. 58–64.

Василь ЛУЦИК

ІНСТИТУТ ПОВЕРНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ ПРОКУРОРУ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Резюме

Аналізуються сучасний стан та правове регулювання у проектах КПК України інституту повернення кримінальної справи прокурору. В основному увагу зосереджено на підставах повернення кримінальної справи прокурору. Запропоновано можливі шляхи вирішення проблем функціонування досліджуваного інституту.

Василий ЛУЦЫК

ІНСТИТУТ ВОЗВРАЩЕНИЯ УГОЛОВНОГО ДЕЛА ПРОКУРОРУ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Резюме

Анализируются современное состояние и правовое регулирование в проектах УПК Украины института возвращения уголовного дела прокурору. В основном внимание сосредоточено на основаниях возвращения уголовного дела прокурору. Предложены возможные пути решения проблем функционирования исследуемого института.

INSTITUTE OF RETURNING
OF CRIMINAL CASE TO THE PROSECUTOR:
CURRENT STATE AND PERSPECTIVES OF DEVELOPMENT

Summary

The regulation of the institute of returning of criminal case to the prosecutor in the current legislation and in the Drafts Criminal Procedural Code of Ukraine is analyzed. The main focus is made on the grounds for the return of criminal case to the prosecutor. The possible ways of this institution functioning improvement are proposed.